

INLEIDING

1. De indeling en verbreiding der dialecten

DE dialect-atlas van Friesland, nummer 15 van de „Reeks Nederlandsche Dialect-Atlassen” onder leiding van Prof. Dr. E. BLANCQUAERT en Prof. Dr. W. PÉE, bevat een grote verscheidenheid van dialecten. De grootste plaats wordt ingenomen door de Friese, voor zo ver die in Nederland worden gesproken. Zij zijn voortgekomen uit het oudfries, dat met het oudengels en het echt oud-saksisch in hoofdzaak de noordelijke groep van het Westgermaans vormde. Voor de karakterisering van dit Noordzee-Westgermaans of Inguaeoons verwijzen we naar de studies, die de laatste dertig jaar hieraan zijn gewijd.

Het Fries is al spoedig onder de invloed gekomen van het Nederlands in zijn Frankische vorm. Van de late middeleeuwen af vinden we de sporen van het Frankisch, totdat met de onderwerping van Friesland door Albrecht van Saksen en Karel V de vreemde taalmacht zich voor goed in het land vestigde. Hierdoor werd het Fries langzamerhand geheel uit de administratie verdrongen en verdween het op den duur ook als omgangstaal uit de steden, waar het z. g. stadsfries ontstond. De invloed van het bestuur, de handel en de cultuur drong het Fries meer en meer terug, waartegen reeds vroeg verzet ontstond, dat zich in de 19^e eeuw concentreerde in de Friese beweging, die met klem de rechten van een cultuurtaal voor het Fries opeist en reeds op grote vorderingen op cultureel gebied kan wijzen. Die externe geschiedenis van het Fries spiegelt zich af in de dialecten.

Wij vinden in deze atlas in hoofdzaak dus de Friese dialecten, zoals die ten plattelande gesproken worden. In het algemeen is het dialectverschil hier niet zo groot, al onderscheidt men tot nu toe een viertal dialecten :

het Kleifries in het westen ; de oostgrens loopt ongeveer van af de zuidpunt van het Bildt — enkele kilometers ten oosten van Leeuwarden-Eernewoude-Heerenveen tot de Tjonger ;

het Zuidhoeks in het zuidwesten ; de noordgrens loopt ten noorden van Workum-Sloten tot enkele kilometers ten noorden van Heerenveen ;

het Noordkleifries : het noordelijk deel van het oosten van Friesland ;

het Woudfries : het oosten van Friesland tot de Tjonger.

De Tjonger vormt de zuidgrens van het Friese taalgebied. Grotendeels ten zuiden hiervan liggen de Stellingwerven, nog in de provincie Friesland ; de taal ervan sluit aan bij de Drentse dialecten, maar heeft Friese invloed ondergaan.

Sterker afwijkende Friese dialecten, die door de geïsoleerde ligging een eigen ontwikkeling hebben gehad, zijn die van Hindelopen (F 2), van Schiermonnikoog (B 4) en het westen en oosten van Terschelling (A 2 en B 6).

Een afzonderlijke plaats nemen de ontfrieste steden in : Leeuwarden, Dokkum, Franeker, Harlingen, Bolsward, Sneek, Stavereen en de plaats Heerenveen. In deze plaatsen wordt met onderlinge verschillen het z. g. Stadsfries gesproken, dat ontstaan is door gedeeltelijke verdringing van het Fries door een oudere vorm van het Nederlands, maar dat in vele opzichten zijn Friese afkomst nog laat horen. Het wordt thans bedreigd door het Algemeen Beschaafd Nederlands en het Fries. De taal van Ameland (Nes, B 2 en Hollum, B 1^a), Burum (B 37), Kollum (B 35) en Midsland (A 1) komt in vele opzichten met die van de steden overeen.

Apart hiervan staat het dialect van het Bildt (B 18, B 19, B 20 en B 21), dat in de 16^e eeuw door Hollanders werd ingepolderd ; ook hier ontstond een gemengd Fries-Nederlands dialect.

Behalve deze dialecten die Fries en gemengd Fries genoemd kunnen worden, vindt men nog als oorspronkelijk Overijsselse enclave het dialect van Tjalleberd (F 10), een plaats waar zich verveners uit Gieten hebben neergezet. Een gedeelte van de ouderen spreekt daar „het Gieters” nog, maar de jongeren spreken Fries. Om deze reden worden van het dorp Tjalleberd twee opnemingen gepubliceerd.

Hetzelfde is het geval met Donkerbroek (B 130) en Appelscha (F 25). In Donkerbroek is het Stellingwerfs op de terugtocht ; de jongeren spreken Fries. Voor Appelscha, de Friese enclave in het Stellingwerfs sprekende gebied, liggen de zaken anders : voor de helft der bewoners is het Fries de gezinstaal, de anderen spreken Stellingwerfs, terwijl ieder zich in het onderling verkeer aan zijn eigen dialect houdt. Voor deze twee plaatsen was dus een dubbele opneming eveneens noodzakelijk.

Aan de ooststrand van het Friese taalgebied komt op de kaarten een deel van het Westerkwartier van de provincie Groningen voor, waar het Groninger dialect wordt gesproken (Grijpskerk B 42, Grootegast B 72, Marum B 101 ; ook Zoutkamp B 17) en een deel van Drente (Diever F 51, Vledder F 50), waarvan het dialect wel Stellingwerfs Drents wordt genoemd.

Frederiksoord heeft een Hollands mengdialect, daar de bewoners voor een groot deel afstammelingen zijn van mensen uit de Hollandse steden, die omstreeks 1825 door de „Maatschappij van Weldadigheid” in staat werden gesteld zich hier op daarvoor beschikbaar gestelde grond een eigen bestaan te scheppen.

2. Taalverhoudingen

De verhouding Fries-Nederlands is in het algemeen zo, dat de eigenlijke bevolking van de dorpen Fries denkt en spreekt, terwijl een naar verhouding zeer klein aantal intellectuelen (Niet-Friezen en soms ook Friezen) Nederlands spreekt. Door het nog altijd ontbreken van algemeen verbreid onderwijs in de moedertaal, en soms ook door verzet uit de ambtelijke sector, is het schriftelijk taalverkeer in familiekring, verenigingsleven en ambtelijk leven grotendeels Nederlands, tot grote schade van de volkstaal zelf.

Over het mondeling gebruik van de volkstaal in het publieke leven valt op te merken, dat dit over het algemeen in de homogene gebieden regel is. In de grensgebieden is men licht geneigd tot het Nederlands over te gaan

(bv. in Haulerwijk B 128, Gerkesklooster B 69^b, Marum B 101 en Surhuisterveen B 68).

De school en vooral de kerk handhaven het Nederlands ten koste van de eigen taal van het volk.

Het spreekt voor zich zelf, dat de grotere verbreiding van Nederlandse lectuur en niet minder de radio door zijn huidige programma's hinderlijk zijn voor een gezonde groei der volkstaal.

In de steden en daarmee gelijk te stellen gemeenschappen zijn de verhoudingen minder eenvoudig. Daarvoor verwijzen we naar de bespreking bij de afzonderlijke opnamen. Over het algemeen verliezen de Stadsfriesse dialecten procentsgewijze aan invloed, allereerst ten bate van het Fries, maar ook van het Nederlands. Het taalbesef van een twintigtal jaren geleden plaatste het Stadsfries als een overgang van het Landfries naar het A. B. Nederlands, dus op een tussentrap. Tegenwoordig wordt het Landfries door de spraakmakende menigte als „hoger” aangemerkt dan het Stadsfries.

De Friese dialecten van Terschelling (West- A 2 en Oosterend B 6), van Hindelopen (F 2) en van Schiermonnikoog (B 4) wijken zo ver af van de algemeen Friese omgangstaal, dat een gesprek van deze dialectsprekers door algemeen-Fries-sprekenden niet of slechts met moeite kan worden gevolgd.

De sprekers van bovengenoemde plaatsen beschouwen „het Fries” (de algemene Friese omgangstaal) als iets totaal anders dan hun eigen dialect. Wanneer we dan ook bij deze opnemingen hebben vermeld het percentage dat „Fries” spreekt, dan is daarmee bedoeld de algemeen Friese omgangstaal in tegenstelling tot het plaatselijk dialect.

Bij de Friese dialecten is vrij vaak verschil op te merken tussen het taalgebruik van ouderen en jongeren. Opmerkenswaard hierbij is, dat het taalgebruik van de jongeren *niet altijd* de jongste vorm geeft; een jonge Gorredijker (B 124) bedient zich bv. van *harn* (pers. voornw. „hun”) en *ne.st* (niets) omdat zijn nationaal besef hem er toe brengt aan deze oudere vormen de voorkeur te geven boven de in zijn omgeving gebruikelijke woorden *han* en *nks*.

Niet alle drijfveren voor een bepaald taalgebruik kunnen worden opgesomd; in Gereformeerde kringen wordt bv. vaker „De Heare” gezegd dan „God” (zin 62). Van het laatste woord komen twee uitspraken voor, nl. *got* en *χot*. Oudere mensen zullen meest *χot* zeggen. Toch gebeurt dit niet alleen onder invloed van de overwegend Nederlandse godsdienstige taalsfeer. Zo wordt ook bv. „goed”, normaal *gu.st*, door ouderen wel als *χu.st* gezegd, vooral na stemloze consonanten. In Frysk-sinnige (= Frisian Minded) kringen zal men steevast *got* horen.

Bij het woord „eeuwigheid” (zin 134) was vaak een opvallende scheiding van taalkringen te constateren: éézelfde persoon bezigde in het dagelijks taalgebruik *ivəχheit* en in de godsdienstige sfeer: *e.vəχheit*.

In ieder geval moge men zich er voor hoeden *alle* vormverschil tussen de opnamen zonder meer op te vatten als zuiver geografisch of regionaal onderscheid.

3. De vragenlijst

Gezien de boven besproken taaltoestand, moest worden uitgegaan van een vragenlijst in Friese versie.

De Nederlandse vragenlijst werd, na overleg met de zegslieden, slechts gebruikt in De Blesse (F 44), Grijskerk (B 42), Hindelopen (F 2), Scherpenzeel (F 53), op het eiland Terschelling en in Zoutkamp (B 17).

VRAGENLIJST

Voor Noord-Nederland aangepaste versie	Friese versie
1. Als de kippen een sperwer zien, zijn ze bang.	1. As de hinnen in wikel (sparwer) sjogge, binne se bang.
2. Mijn vriend is de bloemen gaan gieten.	2. Myn freon (maet) jowt de blom- men wetter.
3. Tegenwoordig spinnen ze alleen nog maar met machines.	3. Se spinne langer allinne (allin- nich) noch mar mei masinen (masines).
4. Spitten is lastig werk.	4. Hakjen is dreech wurk.
5. Op dat schip kregen ze beschim- meld brood.	5. Op dat skip krigen se biskimmele (skimmelige) bôle.
6. De timmerman heeft een splinter in zijn vinger.	6. De timmerman hat in splinter yn 'e finger.
7. De schipper likte zijn lippen af.	7. De skipper slikke him om 'e mûle (om 'e lippen).
8. In die fabriek is niets te zien.	8. Yn dat fabryk is neat to sjen.
9. Kom (jij) hier (mijn) kindje, (kom).	9. Hjir pop! Kom, pop! Kom hjir ris, leave, kom dan! Kom (dou) hjir mar, myn bern!
10. (Baas), tap ons vier glazen bier; glaasjes; pint (inhoudsmaat); pintjes.	10. Baes, taepje ús fjouwer (glês) bier. gleskes - romers - healmingel.
11. Breng ons twee kilo kriecken; kriekjes.	11. Bring ús twa kilo kersen.
12. Ze hebben met hun vijven drie liter wijn uitgedronken.	12. Se hawwe mei har fiven trije mingel(en) (liter) wyn opdron- ken.
13. Hij dreigde naar mij met een knuppel.	13. Hy drige my mei in kneppel. Hy woe my slaen mei in kneppel.
14. Ik heb zijn knie gezien.	14. Ik ha(w) syn knibbel sjoen.
15. Vastenavond wordt niet veel meer gevierd.	15. Sinteklaezjen wurdt net folle mear oan dien.
16. Ik ben blij dat ik met hen niet meegegaan ben.	16. Ik bin bliid, dat ik net mei harren gien bin.
17. Ik heb (ik) het niet gedaan, hoor, vriend.	17. Ik ha(w) it net dien, hear heite!

18. Wie heeft het gedaan? Degene die daar aankomt.
19. Spin, spinneweb(ben), ragebol.
20. Pet, muts — bang, benauwd, vervaard — weide, meers — paddestoel — heg — (kik)vors, puit — vlinder, kapel, pepel.
21. Die kerel maakte de hele wereld aan het vechten.
22. Ik zal je kraaltjes geven.
23. Engeland laat veel oude schepen slopen.
24. Hij heeft ooit eens een beet gekregen.
25. Geef mij twee brede stenen — breder — de breedste.
26. Dat standbeeld staat daar niet meer.
27. Die man heeft een leven als een grote heer.
28. Lucifer is niet in de hemel gebleven.
29. De schoolkinderen zijn met den meester naar (de) zee geweest.
30. Ik kan toch niet komen eer ik gereed ben !
31. De beesten drinken graag lijnzaadmeel (drank).
32. Hij kan niet gaan werken, hij heeft keelpijn.
33. Steek eens een steel in dien bezem.
34. Neen, met de kegels wordt er niet meer gespeeld.
35. Hela ! Ik heb al twee keren naar je geroepen.
36. Die peer is niet rijp : daar zit nog een witte pit in.
37. Ze zijn weg naar 't veld.
38. Ze heeft hem eerst zijn geld helpen opmaken.
39. Hij zal het nooit ver brengen.
18. Hwa hat it dien? (Deselde) dy't dêr oankomt.
19. Spin, spinreach, reagebol.
20. Pet, mûtse (klots) — bang, binaud — greide (miede), miedlân, finne — poddestoel — hage — kikkert, fro(a)sk — flinter.
21. Dy keardel brocht de hele wrâld oan 't fjochtsjen.
22. Dû krijst in string kraeltsjes fan my.
23. Ingelân lit gâns âlde skippen slope.
24. Hy hat ris in kear in byt fan in houn hawn (krige(n)).
25. Jow my twa brede stiennen — breder — de breedste.
26. Dat stânbyld stiet dêr net mear.
27. Dy man hat in libben as (in prins).
28. De duvel (Lucifer) is net yn 'e himel bleaun.
29. De skoal(le)bern ha(wwe) mei master nei sé ta west.
30. Ik kin doch(s) net komme ear't ik ré (klear) bin !
31. De bargaen, kij (1) meije graech lynmoal yn it drinken.
32. Hy kin net nei syn wurk, hy hat pine (pyn) yn 'e keel.
33. Set ris in stôk yn dy biezem.
34. Né, kegeljen wurdt net mear oan dien (... , dat is út 'e tiid).
35. Hui dû ! Ik ha(w) al twa kear oan dy roppen.
36. Dy par is net ryp : de pitten binne noch wyt.
37. Se binne nei it lân (ta).
Se binne it fjild yn.
38. Se hat him earst holpen om syn jild op to meitsjen (it jild der troch to bringen).
39. Hy sil it nea (noait) net fier bringe.

(1) De varkens, koeien.

40. Ze is de helft van haar melk kwijt.
41. De man moet zijn vrouw beschermen.
42. In de Schelde zwemmen is gevaarlijk.
43. Hij heeft veel praats omdat hij sterk is.
44. Wij (lieden) moeten daar de helft van hebben, en jullie de andere helft.
45. Help eens dat bed optillen.
46. Onze metselaar is zo vet als... (door de zegslieden aan te vullen).
47. Ze springen om het verst voor een weddenschap.
48. De boomkweker zal den boom enten.
49. Doe eerst het venster eens toe.
50. 't Begint te kleppen voor de vroegmis — de hoogmis — het lof (de vespers).
51. Bedsprei — kikkerrit — verspreiden — uitspreiden — verbreiden — uitbreiden — bereiden — Meestal ook : mest (open)spreiden of (open)breiden — een boterham breiden (smeren, boteren).
52. Die vrouw heeft heur haar laten afknippen.
53. Zijn vader heeft hem zes jaar (lang) naar school laten gaan.
54. Ik heb (het) hem afgeraden om zo laat langs het water te gaan.
55. Vale vaarzen ziet men niet veel in deze streek.
56. Aarden potten zijn niet veel waard.
57. De ovenpaal staat bij den oven — den haard.
58. In Maart is het nog te koud om te kaatsen.
59. Die kaars geeft een helder licht, niet waar?
60. Hij trok het paard aan zijn staart.
40. Se is de helt(e) fan de molke kwyt.
41. De man moat foar syn frou opkomme.
42. Yn 'e Sneeker Meer swimme is noedlik.
43. Hy hat in bulte praetsjes omdat er (sa) sterk is.
44. Wy(lju) moatte dêr de helt(e) fan ha(wwe), en jimme de oare helt(e).
45. Help ris om dat bêd op to tillen.
46. Us timmerman is sa fet as modder (as in slak) — mitseler.
47. Se hawwe wedde hwa't it fierste springe koe.
48. De beamkweker (túnman) sil de beam intsje.
49. Doch earst it rût (finster) ris ticht.
50. De klok bigjint to lieden foar de preek.
51. Sprei, kikkert(s)dril, spriede, (dongstruije, skytbûtse, bôle smarre).
52. Dy frou (dat minske) hat it hier (ek) ôfknippe litten.
53. Syn heit hat him seis jier lang nei skoalle gean litten.
54. Ik ha(w) it him ôfret om sa let noch by it wetter lâns (to gean).
55. Feale (mûskleurige) hokkelingen sjocht men hjir net folle.
56. Stiennen potten binne neat wurdich. Keulse potten.
57. Oven — haerd — hurdsté — de tange stiet yn 'e hoeke.
58. Yn Maert is it noch to kâld om to keatsen.
59. Dy ke(a)rs jowt in helder ljocht, nou (hen, wier)?
60. Hy loek it hynder oan 'e sturt.

61. Toen (of : in dien tijd) kwamen jullie hier ieder jaar naar de kermis.
62. De pater zei dat Ons Heer volmaakt is.
63. Je zag me wel maar je zei niks tegen me.
64. De zwaluwen zullen weldra terugkomen.
65. Ga je vandaag niet kaarten?
66. Eten zij ook graag kaas?
67. Zijn motor is kapot — hij ligt (of : zit)... (= hij kan wegens defekt of omdat hij weggezakt is, niet verder).
68. Het is een warme dag geweest en 't is een zachte avond.
69. Dat jongetje loopt op blote voeten.
70. Daar is een barst in die kan.
71. Ik wou dat de post een brief bracht.
72. Ik heb pijn aan mijn hart.
73. Ik kan met geen dwarse mensen omgaan.
74. Na schafttijd spannen we 't paard voor de nieuwe kar.
75. Ik heb een beetje koorts, van vóór den middag al.
76. De zoon van den koning is ook soldaat geweest.
77. Weet je geen wagenmaker wonen? — een boog.
78. Die rozen hebben lange doornen.
79. Ik geloof er geen woord van.
80. 't Kindje was dood voor dat ze 't konden dopen.
81. Zijn oren en zijn ogen lopen.
82. Haar dochttertje is met een mandje naar 't bos gegaan om braambeziën te plukken.
83. Daar is een sport van die ladder.
84. Hij zette zijn strot open (schreeuwde hard).

61. Doe (— tiids) kamen jimme hjir elk jier (alle jierren) mei de merke ('t feest).
62. Dûmny (Pastoar) sei dat God (de Heare) folmakke is.
63. Dou seachst my wol; mar dou hast neat (gjin stom wurd) tsjin my sein.
64. De sweltsjes komme ynkoart (mei koarten) wer.
65. Silst hjoed net to damjen?
66. Meije sy ek graech tsiis?
67. Syn motor is stikken.
68. It hat in waerme dei west en it is in mylde (sachte) joun.
69. Dat jonkje rint op bleate fuotten.
70. Der sit in barst yn dy kanne.
71. Ik woe (wol) dat de post in brief brocht.
72. Ik ha(w) pine oan 't hart.
73. Sokke dwarsbongelders kin ik net mei omgean.
74. Nei kofjedrinken slagge wy it hynder foar de nije karre.
75. Ik bin hwat koartsich, sûnt fan 'e moarn al.
76. De soan fan 'e koaning hat ek soldaet west.
77. Witst gjin weinmakker (to) wenjen? In bôge.
78. Dy roazen ha(wwe) lange toarnen (stikels).
79. Ik leau der gjin wurd fan.
80. It berntsje wie al dea ear 't it doopt wurde koe.
81. Syn earen rinne en syn eagen trienje.
82. Har dochterke (famke) is mei in kuorke nei de bosk ta gien om toarnbeijen to sykjen (to toarnbeisykjen).
83. Der mist in trime út dy ljedder.
84. Hy sette in keel op fan jehuisa, fan geweld.

85. De mensen zochten niets anders dan geld en rijkdom.	85. It wie de minsken om oars neat to rêdden as (om) jild.
86. Hun mond is droog van den dorst.	86. De mûle is har droech fan 'e toarst.
87. Die weg loopt krom; het is (een) om (weg) daar langs.	87. Dy wei rint mei in bocht; it is in ein om dat lâns.
88. Ik kocht voor den kleine een trommeltje.	88. Ik ha in tromme meinommen foar de lyts(e) jonge.
89. De (geiten)bok is gestorven door een korst in te slikken (hij is gestikt in een korst).	89. De bok is smoard yn in bôle-koarste.
90. Zijn liedje was kort maar (toch) goed.	90. Syn lietsje wie net lang mar wol moai.
91. In de schaduw is het het best (van al).	91. Yn it skaed is it noch it bêste.
92. Een schutter moet goed kunnen mikken.	92. In skutter moat tûk mikke kinne.
93. Zoek eens naar mijn hoed.	93. Sjoch ris ast' myn hoed ek fine kinst.
94. Ik weet niet waar ik hem moet gaan zoeken.	94. Ik wit net hwer 't ik him sykje moat.
95. Een koele kelder is goed voor 't bier.	95. In koele kelder is bêst foar it bier.
96. Ik moest ossenbloed drinken om aan te sterken.	96. Ik moast oksebloed drinke om oan to sterkjen.
97. Ik moet eerst het (vee)voeder in den stal kruien.	97. Ik sil earst de kûle yn 't bûthús helje.
98. Mijn broer was moe.	98. Myn broer wie wurch.
99. De melkboer maakt een grote ronde.	99. De molksutelder hat in greate krite.
100. Die karnemelk is dun en zuur; stuur hem er mee terug.	100. Dy sûpe is tin en sûr; stjûr him der mei werom.
101. Wij zouden dien put kunnen vullen in een uur.	101. Wy soene dy put yn in ûre folsmite kinne.
102. Er valt niets op hem te zeggen — secuur (a. gezegd van een persoon? b. van een werk?)	102. Der falt neat op him to sizzen.
103. Hij komt nooit een minuut te laat.	103. Hy komt nea (noait (net)) in menút to let.
104. In Italië zijn er bergen die vuur spuwen — ook in andere bet. : spuwen, spouwen.	104. Yn Itaelje binne bergen dy't fjûr sp(u)ije. Sp(u)ije, flybje, flypkje.
105. Durf je daar op te duwen?	105. Doarstou dêr op triuwe (to triuwen)?
106. Te Boom hebben ze een stuk van de brug gevaren.	106. To... ha(wwe) se in stik út 'e brêge fearn (jage).

107. Je moet ons veulen eens komen bekijken.
108. Hij is van Leuven gekomen met een goede beurs geld.
109. Die deur is van beukenhout gemaakt.
110. Een getrouwde vrouw moet kunnen naaien.
111. Ik heb hier gras gezaaid, maar 't was geen goed zaad.
112. De brouwer zegt dat het nog te duur is om te bouwen.
113. Bakken — ik bak — jij bakt — hij bakt — bakt hij? — wij bakken — ik bakte — jij bakte — hij bakte — wij bakten — wij hebben gebakken.
114. Bieden — ik bied — jij biedt — hij biedt — wij bieden — bieden wij? — ik bood — ik heb geboden — boden zij ook?
115. 't Is een klein(tje) maar 't is een fijn(tje).
116. Je kunt hier eieren krijgen op de markt.
117. Hij heeft gezegd dat hij aan mij zal denken.
118. Het dienstmeisje zei dat hij gelijk had.
119. Er waren vijf prijzen.
120. Onder dien eik liggen veel eikels.
121. 't Water zal dadelijk gaan koken; 't kookt al.
122. 't Hooi is nog groen; 't is nog maar pas gemaaid.
123. Mayonnaise maken ze met den dooier van een ei.
124. Dat boompje zal daar moeilijk kunnen groeien.
125. De pastoor heeft goede wijn.
126. Ons oud huis is afgebrand.
127. De melk spat (spiet, spuit) uit den uier van de koe.
107. Dou moastst ris komme om ús fôlle to (bi)sjen.
108. Hy is fan... kommen (kaem, komd) mei in grouwe beurs (ponge) mei jild.
109. Dy doar is fan boekenhout makke.
110. In troude frou (troud wiif) moat naeije kinne.
111. Ik ha(w) hjir gers siedde, mar it wie gjin goed sie(d).
112. De brouwer seit, it is noch to djûr om to bouwen.
113. Bakke — ik bak — dou bakst, jo bakke — hy bakt — bakt hy? bakt er? — wy bakke — ik bakte — dou bakste, jo bakten — hy bakte — wy bakten — wy ha(wwe) bakt.
114. Biede — ik bied — dou biedst, jo biede — hy biedt — wy biede — biede wy? — ik bea — ik ha(w) bean — beaën sy ek?
115. 't Is in lytsen (ien), mar hy is goed.
116. Dou kinst hjir aeijen krije op 'e merk.
117. Hy hat sei(n) hy soe oan my tinke.
118. De faem sei dat er gelyk hie.
119. Der wienen fiif prizen.
120. Under dy iik (ikebeam, eken-beam) leit it fol ikels.
121. It wetter sit tsjin it siedien oan. It siedt al.
122. It hea is noch grien, 't is noch mar krekt meand (wurden).
123. Mayonnaise wurdt makke mei in aei, mei it geel fan in aei; djerre.
124. Dat beamke sil dêr net bêst tiere kinne.
125. Pastoar (dûmny) hat goede wyn.
126. Us âld hûs is ôfbaernd.
127. De molke spuitet de kou út it jaer.

128. De koster luidt voor de kruisen.
129. De bomen (berries) van den kruiwagen buigen door onder 't gewicht.
130. De twee Duitsers kwamen naar buiten.
131. Ze hebben hem bont en blauw geslagen.
132. De saus is wat dun — flauw.
133. De sneeuw ligt dik.
134. Het is een eeuwigheid (=zeer lang) geleden dat ik je gezien heb.
135. Nieuwpoort wordt nu een geheel nieuwe stad.
136. Doen — ik doe het — jij doet het — hij doet het — wij doen het — jullie doet (doen) het — zij doen het — ik deed het — jij deed het — hij deed het — wij deden het — jullie deed (deden) het — zij deden het — deed ik dat? — deed hij het maar — deden zij het maar!
137. Dopen — doopjurk — doopvont — de soldaten.
138. Dorsen — hij dorst — hij dorste — hij heeft gedorst.
139. Binden — ik bind — jij bindt — hij bindt — wij binden — jullie bindt (binden) — zij binden — bindt hij? — bond hij? — ik heb gebonden.
140. Locale benamingen voor landmaten.
141. Locale waternamen.

Andere vragen en inlichtingen :

1. De naam van de plaats, in haar eigen dialect.
2. De naam van de inwoners, in hun eigen dialect.
3. De bijnaam van de inwoners (enkel zoals hij nog in de volksmond

128. De koster liedt de klok. In krús ; krusen.
129. De earmen fan de kroade bûge troch ûnder it gewicht.
130. De twa Dúts(k)ers kamen nei bûten (kamen bûtendoar).
131. Se hawwe him bont en blauw slein.
132. De sjeu is hwat tin — flutterich.
133. Der leit in pak snie.
134. It is in ivichheit lyn dat ik dy sjoen ha(w).
135. ... wurdt nou alhelendal in nije stêd.
136. Dwaen — ik doch it — dou dochst it, jo dogge it — hy docht it — wy dogge it — jimme dogge it — sy dogge it — ik die it — dou diest it, jo dienen it — hy die it — wy dienen it — jimme dienen it — sy dienen it — die ik dat? — die er it mar — dienen sy it mar.
137. Dope — doopjurk — doopfont — de soldaten.
138. Terskje — hy tersket — hy terske — hy hat terske — hy tursk — hy hat tursken.
139. Bine — ik byn — dou bynst, jo bine — hy bynt — wy bine — jimme bine — sy bine — bynt er? — boun er? — ik ha(w) boun.
140. Lân mjitten : pounsmiet (pounsmjitten) — moargen — roede — bunder — mêd.
141. Lokale wetternammen.

Oare fragen en ynljochtingen :

1. De namme fan it plak yn it eigen dialect.
2. De namme fan de ynwenners yn it eigen dialect.
3. De by- of spotnamme fan de ynwenners.

leeft ; „bijnaam” in verruimde betekenis, met inbegrip van spotrijmpjes e. dgl.).

4. Aantal inwoners... (datum en cijfers van laatste volkstelling).
5. Taaltoestand : Welke zijn de voornaamste wijken? Vertoont het dialect locale verschillen? Wordt er Frans gesproken? Wordt het beschaafd Nederlands gesproken? — Met deze vraag wordt niet bedoeld of er personen zijn die Frans of beschaafd Nederlands kunnen spreken, maar of er zijn die het werkelijk doen, in hun familiekring en in hun dagelijks omgang.

De voormaanste bezigheden van de bevolking ; hierbij wordt vooral gelet op de verhouding landbouwers en werklieden ; eventueel op de locale nijverheid en op het aantal mensen die dagelijks elders hun werk hebben ; van de klassieke kern van notabelen en ambachtslieden, die men in elk dorp vindt, wordt niet gewaagd.

6. De zegslieden : Voornaam, familienaam, leeftijd, geboorteplaats, beroep. Heeft zegsman hier steeds verbleven? Waar werden Vader en Moeder (in de teksten V. en M.) geboren? Wat spreekt zegsman het meest?

4. Tal ynwenners.

5. Taeltastân : Hwat binne de foarnaemste buorrens? Hat it dialekt ek forskillen? Wurd der Nederlânsk sprutsen? Yn 'e gewoane omgong, yn 'e húshâlding?

It wurk fan de ynwenners? Binne der ek lju dy 't bûten it doarp, b.g. yn'e stêd, wurk ha en der alle dagen hinnegean?

6. De sprekkers : Foarnamme, fan, âlderdom, berteplak, birop. Ha jo hjir altiten wenne? Hwer waerden heit en mem berne? Prate jo meast Frysk?

Natuurlijk bleven er na het vertalen nog moeilijkheden te overwinnen. Er is nu eenmaal ook verschil in aard en cultuur. Enkele voorbeelden :

Het Ndl. woord „vriend” (zin 2) is in zijn betekenis veel ruimer dan het Friese „freon”. De zegslieden kozen dan ook vaak ter vervanging het woord „maet” of „kammeraet”. Een Fries noemt niet gauw iemand z'n „freon”.

Imperatieve zinnen als zin 11, 93, enz. werden vaak omschreven met „Wolle jo” of anders werd ter verzachting het woord „even” ingelast.

Vijf man samen drie flessen wijn te laten „opdrinken” (zin 12) geldt hier voor te bar ; vandaar dikwijls de vormen „opsûpt” of „opsopen” voor „opgedronken”.

De pint (zin 10) en de ovenpaal (zin 57) wedijverden met Lucifer (zin 28) in onbekendheid. Ze kwamen geen van drieën voor.

Vaak moest een kruis (zin 128) nader worden omschreven met „op het graf”; de kruiswegstatiën worden in de volkstaal niet gebruikt.

De pastoor (zinnen 62 en 125) moest er ook nog al eens genoegen mee nemen, dat hij werd vervangen door de dominé.

Wij lieten de mensen hier „zwemmen in het Sneeker Meer” (zin 42) in plaats van „in de Schelde” en verwezen „Nieuwpoort” (zin 135) naar de Vaderlandse geschiedenis.

Met opzet gaven we in de Friese zin 42 steeds de Nederlandse schoolterm „het Sneeker Meer”. Dit om te zien waar de invloed van de school sterker was dan de Friese vorm „de Snitser Mar”.

De krieken (zin 11) werden vervangen door de bekende kersen. Daar de sperwer (zin 1) niet overal bekend is, hebben wij die dikwijls de plaats doen ruimen voor de wikel, een valk.

Vastenavond (zin 15) is in het tegenwoordige Friesland onbekend, van daar de wijziging. Ook kaarten (zin 65) is niet algemeen, zodat wij besloten naar dammen te vragen.

4. De opgenomen plaatsen

Onder meer werden alle plaatsen boven de 2000 inwoners opgenomen.

Verder houde men er rekening mee, dat de Friese dorpen veelal klein zijn, terwijl de gemeenten groter zijn dan elders in Nederland. Wonseradeel met zijn 30 dorpen is wel de grootste van de 44 gemeenten.

In de gebieden van dialectovergang werden de mazen van het opnamenet kleiner gehouden dan bv. op de vrij homogene klei van Westergo.

5. De zegslieden

Als zegslieden werden twee of meer dialectsprekers aangezocht, die in de plaats van opneming geboren waren (een enkele maal moesten wij noodgedwongen deze eis laten vallen) en er steeds of nagenoeg steeds gewoond hadden. Bij de opneming gaf een aantal van drie dialectsprekers altijd een aangenaam vlot gesprek. Daarom werd dit aantal zoveel doenlijk nagestreefd.

Meestal waren bij de opneming zowel leden van het mannelijk als van het vrouwelijk geslacht onder de zegslieden aanwezig.

We vroegen steeds naar in elk geval één zegsman van middelbare leeftijd. Bij een groot aantal van de opnemingen was er ook een jongere (17-20 jaar) aanwezig; vaak leverde dit een groot aantal varianten op voor de tekst. Het aardigst was het natuurlijk, als men deze varianten bij de leden van één en hetzelfde gezin kon constateren.

Na enkele opnemingen was het verschil tussen de taal van de ouderen en die van de jongeren geen verrassing meer voor de opnemer; voor de sprekers was het telkens opnieuw een reden tot verwondering.

6. De wijze van opnemen

Meestal begrepen de dialectsprekers de bedoeling van het werk gauw en was de inhoud van de voorgezegde zinnen hun spoedig duidelijk. Er kon

zelfs over 't geheel worden gesproken van een plezierige opname-middag. Het beoogde doel : *een natuurlijke weergave* kon veelal worden bereikt. Toch zijn er ook onvermijdelijk bij de drie uur durende optekeningen enkele, waarbij de zegslieden niet „los” waren te krijgen, of naar de klok gingen kijken.

De invloed van de voorgezegde zin was soms merkbaar. Waar de zegslieden er later op terug kwamen, werd natuurlijk de optekening verbeterd.

Toch werd niet genormaliseerd ; men zal bv. in de opnamen „hwa” en „wie” voor het vragend voornw. door elkaar gebruikt vinden, zelfs bij dezelfde zegsman. Om een woord uit een beroemde dialect-atlas na te schrijven :

„Wir geben Sprechen wieder, nicht Sprache.”

Natuurlijk hebben we helemaal niet getracht de natuurkundige waarheid te ontdekken achter stellingen als : frosken bin grouwer as kikkerts ; (zin 20) frosken kweakje ; frosken bin mantsjes ; frosken bin griener ; frosken bin podden.

Waar meer dan één weergave mogelijk was, gaven we dat aan, hoewel het om des tijds wille niet steeds kon.

7. De fonetische weergave

Deze atlas moest zoveel mogelijk aansluiten bij de andere atlassen in de reeks. In verband daarmee hebben wij voor de Friese (of noordelijke?) *a*, die iets meer naar voren ligt dan bv. de Brabantse, op advies van Prof. BLANCQUAERT steeds het teken *a* gebruikt. Toch is deze *a* verre van algemeen. Soms viel bij een opname de *a* maar een enkele keer op, op andere plaatsen ontbrak hij vrijwel geheel. Ook kregen wij de indruk, dat het soms meer een persoonlijke dan een plaatselijke afwijking betrof. VAN DER WOUDE merkte deze verschillen eerder op dan BOELENS.

Het verschil tussen *u* en *o* was voor ons moeilijk te constateren. We hebben ons aan het teken *u* gehouden, behalve waar de klank een uitgesproken gesloten karakter droeg, zoals bv. in *kou* (koe). Als eerste lid van de diftong *oa*, *ua* worden de tekens bij VAN DER WOUDE door elkaar gebruikt, al naar gelang het eerste lid meer of minder gesloten was.

De keuze tussen *v* en *w* was lastig. VAN DER WOUDE helde er spoedig toe over het teken *w* (bilabiale *w*) voornamelijk te gebruiken achter diftongen, bv. in *bouwə* (bouwen). BOELENS meende de Friese vorm voor „twee” bv. nu eens als *twɑ*: (bilab.), dan weer als *twɑ*: (labiodentaal) te moeten noteren.

Tweetoppigheid werd door Prof. BLANCQUAERT waargenomen in Hindelopen (zin 1, 37 enz.). VAN DER WOUDE gebruikte het teken een enkele maal, bv. Ferwerd (B 7), zin 87 : *nâl* (noch al).

Op Terschelling en in Appelscha (F 25) was het haast niet uit te maken of in de combinatie *sk* (Fries : skiep ; Ndl. schaap) de *s* gevolgd werd door de stemloze ploffer *k*, dan wel door de stemloze glijder *x*.

De verdeling in woordgroepen is vrij subjectief geschied. Daarbij heeft VAN DER WOUDE zich dichter bij de woorden op zich zelf gehouden, dan BOELENS.

8. Een Friese supplement-atlas

Het zal geen verwondering wekken, dat bij de weergave van 141 zinnen, die allereerst op een andere taal berekend zijn, de Friese dialectverschillen er niet alle „uit” komen.

De vlinderkaart, die voor andere atlassen van de reeks zeer instructief is, geeft in deze atlas bijna alleen de vormen „flinder” en „flinter”. — Natuurlijk is een dergelijke eenvormigheid niettemin waard om te worden geconstateerd, zij het dan ook in de eerste plaats om vergelijkingen met het Nederlands taalgebied, en zelfs met andere gebieden, mogelijk te maken.

Aan de andere kant komen er in de zinnen een aantal woorden voor, die in de Friese dialecten een grote verscheidenheid van vorm hebben, maar niet zijn opgenomen bij de kaarten van de andere atlassen.

We zijn Prof. BLANCQUAERT zeer erkentelijk, dat hij het ons heeft mogelijk gemaakt een keuze te doen uit woorden, die nog meer Friese dialectverschillen laten zien. Men zal deze geïllustreerd vinden op de kaarten n^r 151 tot en met 175, waarvan de opsomming aan de „Lijst der Kaarten” is toegevoegd.

9. De opnemers

De ruim honderd dialectopnemingen werden verricht in de periode September 1950 tot November 1951 door twee opnemers.

Beide opnemers zijn in Friesland geboren en getogen. Het Fries is hun moedertaal. Beiden zijn hoofd van een lagere school, tevens leraar Fries aan een Kweekschool en o. m. in het bezit van de Fryske akte en van de akten Frysk Middelber Underwys A en B.

Voor het opnemen werden ze door Prof. BLANCQUAERT persoonlijk ingewerkt, om een zo groot mogelijke eenheid van opname te krijgen in de reeks atlassen. In verband daarmee gingen de opnemers eerst enkele malen samen op stap. Naderhand werd het onderling contact versterkt door het uitwisselen zowel als het samen doornemen van enkele gemaakte opnamen. Samen bezochten ze : Dokkum B 30, Franeker B 48 en Sneek B 112.

Globaal gesproken vielen de opnemingen ten noorden van de lijn Sexbierum-Appelscha aan VAN DER WOUDE ten deel, de rest werd door BOELENs opgenomen.

In alfabetische volgorde aldus :

BOELENs : Akkrum (B 120), Appelscha 2 maal (F 25), Arum (B 77), Balk (F 34), Beets (B 123 a), De Blesse (F 44), Bolsward (B 110), Donkerbroek 2 maal (B 130), Drachten (B 99), Dronrijp (B 51), Echten(erbrug) (F 40), Gorredijk (B 124), Harlingen (B 45), Haskerdijken (F 10 a), Heerenveen (F 13), Hidaard (B 110 a), Hindelopen (F 2), Joure (F 7), Jubbega-Schurega (F 20), Koudum (F 28), Langweer (F 4), De Lemmer (F 38), Makkum (B 106), Midsland (A 1), Mirns (F 30), Molkwerum (F 27), Nijeholtpade (F 43), Noordwolde (F 47), Oldeberkoop (F 21), Oostereind Tersch. (6), Oosterlittens (B 83 b), Oosterwolde (F 23), Oudehaske (F 13 c), Oudemirdum (F 36), Oudeschoot (F 17), Parrega (B 109), Scher-

penzeel-Munnikeburen (F 53), Sexbierum (B 43), Sint-Nicolaasga (F 5), Sloten (F 35), Spannum (B 82), Staveren (F 26), Terzool (B 118), Tjalleberd 2 maal (F 10), Ureterp (B 100), Weidum (B 85), Westterschelling (A 2), Wolvega (F 42), Wons (B 80 a), Workum (F 1), Woudsend (F 3) en Ylst (B 114).

VAN DER WOUDE : Akkerwoude (B 29 a), Anjum (B 13 b), Bakkeveen (B 127), Beetgum (B 52 a), Bergum (B 62), Berlikum (B 49), Birdaard (B 27), Boyl (F 48), Buitenpost (B 36), Burum (B 37), Diever (F 51), Engwierum (B 33 a), Ferwerd (B 7), Foudgum (B 11 a), Garijp (B 61 a), Gerkesklooster (B 69 b), Grijskerk (B 42), Grotegast (B 72), Grouw (B 94), Hallum (B 23), Hantum (B 11), Harkema-Opeinde (B 67 a), Haulerwijk (B 128), Hollum op Ameland (B 1 a), Holwerd (B 9), Kollum (B 35), Leeuwarden (B 56), Lieve-Vrouwen-Parochie (B 21), Marum Gron. (B 101), Minnertsga (B 46 a), Moddergat (B 14 b), Nes op Ameland (B 2), Oude Bildzyl (B 20), Oudega Small. (B 96), Oudkerk (B 28), Rinsumageest (B 29), Rottevalle (B 98), Schiermonnikoog (B 4), Sint-Anna-Parochie (B 19), Sint-Jacobi-Parochie (B 18), Stiens (B 24), Surhuisterveen (B 68), Tietjerk (B 58), Veenwouden (B 60), Vledder (F 50), Warga (B 93), Westergeest (B 34 b), Wierum (B 14 a), De Wilp (B 104), Zoutkamp (B 17) en Zwaagwesteinde (B 31 a).

Wij besluiten deze inleiding met onze hartelijke dank te betuigen :

Aan Prof. Dr. E. BLANCQUAERT te Gent voor het vertrouwen dat hij ons schonk en niet minder voor de wijze waarop hij ons inwerkte ; aan Prof. Dr. K. FOKKEMA te Oegstgeest, onze mentor, voor zijn doeltreffende en sympathieke leiding, ook bij het samenstellen van deze inleiding ; aan de Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek, die ons haar financiële steun verleende ; aan de Fryske Akademy te Leeuwarden zowel voor het schenken van bemiddeling bij het verkrijgen van geschikte zegslieden als voor het verlenen van financiële steun ; en tenslotte aan de ruim 300 helpers en proefpersonen, die hun tijd beschikbaar stelden voor de opnamen van deze atlas.

Franeker,
Buitenpost,

KRINE BOELEN
G. v. D. WOUDE